

УДК 316

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ У ПРАЦЯХ Г.ЗІММЕЛЯ

Майструк Н.О. к. с. н., доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи НТУУ «КПІ»

Fundamental types of conflicts, its dynamics and methods of the ending are researching in the article. Compromise deserves special attention. Notice that all these problems at first were researching in sociology by Zimmel.

У статті розглядаються основні типи конфлікту, його динаміка, способи завершення. На особливу увагу заслуговує компроміс. Підкреслюється, що всі ці проблеми Зіммель розглядав вперше в соціологічній науці.

Ключові слова: конфлікт, конфліктологічна парадигма, антагонізми, функції конфлікту, групова ідентичність.

Праці німецьких мислителів кінця XIX – початку XX століття стали надійним фундаментом сучасної конфліктологічної парадигми, яка є однією з провідних у сучасній соціологічній теорії.

Феномен конфлікту в межах соціологічного підходу пов'язаний із структурою стратифікації, інтенсивністю домінування, ресурсами, які дають можливість групам організовуватися (або перешкоджають цьому).

Особливе місце в теорії попередників посідають положення про соціальний конфлікт як двигун історії (Маркс), важливу форму суспільного життя, нормальне та універсальне явище тощо (Зіммель, Вебер). Разом з соціологічним підходом до аналізу конфліктів виникають та розвиваються психологічний, соціально-психологічний, політологічний, військовий підходи тощо. Їх синтез, поєднаний з критичним ставленням до тих підходів, що вже не вписувалися в аналіз зміненої соціальної реальності, поклав початок виникненню

сучасної конфліктології, що відноситься до другої половини XX століття.

Треба зазначити, що саме німецький вчений Зіммель першим ввів поняття "конфлікту" у назву своєї праці ("Конфлікт сучасної культури") та, започаткувавши напрям соціології конфлікту, ясно сформулював її основні проблеми. В цій праці Зіммель зазначав, що "як тільки життя піднялося над суто тваринним станом до певної духовності, а дух, в свою чергу, піднявся до стану культури, в ньому виявився внутрішній конфлікт, нарощування та розв'язання якого є шлях оновлення всієї культури" [1 с. 77]. Конфлікти визначаються ним як "боротьба", "спір".

Своїм скрупульозним дослідженням конфлікту, в тому числі його функцій, Зіммель сприяє переорієнтації наукової та громадської думки щодо неможливості однозначної оцінки конфлікту та його наслідків. Аналізуючи функції конфлікту, Зіммель висунув ідею, активно сприйняту згодом багатьма

західними, у тому числі німецькими соціологами, про його позитивне значення для функціонування суспільства при наявності відповідних умов.

Серед найважливіших функцій конфліктів, на яких зосередився німецький соціолог можна виділити наступні:

а) встановлення та підтримка тождності й меж суспільств і соціальних груп усередині них самих та стосовно зовнішніх систем;

б) «структуралізація проявів ворожості і взаємних антагонізмів» з метою надання останнім соціально прийнятних форм та способів регулювання;

в) створення передумов для формування соціальної практики, відкритої змінам і реформам;

г) підтримка тісного співробітництва в малих групах, в яких конфліктна тенденція зливається з тенденцією уніфікації;

д) регулювання повсякденних зіткнень, що виникають на всіх рівнях соціального буття; конфлікт розкриває суперечність, оголюючи її, і тим самим зм'якшує або навіть знімає напруженість між сторонами суперечки [2, с. 20].

Основною функцією конфлікту, у контексті аналізу Зіммеля, варто вважати те, що він сприяє появі і зміцненню групової ідентичності, а також підтримує межі групи стосовно зовнішнього оточення [3, с. 29]. Об'єднуючі та структуруючі функції боротьби і суперечки, на думку Зіммеля, сприяють формуванню як правил і структур регулювання, так і з'ясуванню взаємних позицій учасників,

що не були визначені або були визначені невірно. У боротьбі формуються інтереси та визначається ступінь їхньої єдності.

Дисфункціональними за Зіммелям, є ті конфлікти, для яких характерна відсутність об'єктивної причини і ті, які обумовлені лише "спрагою боротьби. Вчений також відзначає, що стабільні соціальні структури можуть справлятися з внутрішніми конфліктами.

Аналізуючи типи конфлікту Зіммель виокремлює такі: турнір, правову суперечку, ідеологічну суперечку, особистісну ворожість, ворожнечу усередині груп, ревності і конкурентну боротьбу.

Особливим типом конфлікту Зіммель називає турнір (спортивні ігри, змагання). Його особливість обумовлена тим, що тільки в цьому випадку мотивом антагонізму є привабливість боротьби і перемоги самих по собі. Незважаючи на те, що цей тип конфлікту обумовлюється безпосередньо бажанням самої боротьби, така боротьба легітимізується визначеними сторонами нормами і правилами. І хоча, в даному випадку, боротьба виходить з чисто формального прагнення, принципово безособистісного, як за сенсом, так і до супротивника, але в процесі боротьби неминуче зростає ненависть і лють стосовно супротивника як особистості й інтерес до результату зіткнення завдяки посиленню бойового духу. Характерною рисою таких змагань Зіммель називає також те, що дотримання норм характеризується в цьому випадку знеособленістю, обопільністю, строгістю кодексу честі, тобто якості, які

навряд чи виявляються в об'єднаннях, що спрямовані на співробітництво [4, с. 266].

Щодо правової суперечки, на думку Зіммеля, на відміну від турніру, вона припускає обов'язкову наявність предмета суперечки, а також можливості добровільного примирення. Правову суперечку визначають індивідуалістичні прагнення, а не суспільна боротьба. Цей тип конфлікту вчений визначає як абсолютний, оскільки в даному випадку взаємні претензії висувуються сповна, використовуються всі припустимі засоби, що не зм'якшуються особистісними або іншими, не стосовними до суперечки моментами. За межі суперечки виведене усе, що не має до нього відношення. У той час, як навіть у найактивнішій боротьбі, існує можливість впливу будь-якого суб'єктивного моменту, третьої сторони, можливий який-небудь поворот долі. Діловитість, з якою ведеться правова суперечка виключає все це. По зауваженню Зіммеля, саме спільне підпорядкування законові, взаємне визнання того, що рішення повинне прийматися тільки після об'єктивного зважування його засад, дотримання форм, які, на думку обох сторін, не можуть бути порушені, усвідомлення системи соціальної влади і порядку, що додає останнім зміст і забезпечує безпеку, дозволяють правовій суперечці ґрунтуватися на широкому базисі єдності і згоди між супротивниками [4, с.267].

Особливість такого типу конфлікту, як ворожнеча усередині груп, обумов-

люється тим, що ненависть однієї сторони до іншої має не тільки об'єктивну підставу – причину сварки, але і соціологічну. У даному випадку ми маємо справу зі своєрідним проявом соціальної ненависті, тобто ненавистю "стосовно члена групи не за особистісними мотивами, а тому, що від нього виходить небезпека для групи" [3, с.66]. Таким чином, ми можемо помітити, що антагонізм загострюється саме через приналежність конфлікуючих сторін до однієї групи, при цьому кожна сторона обвинувачує іншу в тому, що ця єдність може бути порушена.

У випадках, особливо характерних для даного типу конфлікту, мова не йде безпосередньо про порушення цілісності групи, що означало б певне розв'язання конфлікту. У даному випадку мова йде про суперечність між антагонізмом і єдністю: погано посваритися з людиною, з якою зв'язаний зовні, але в багато разів гірше посваритися з тим, з ким зв'язаний внутрішньо. Усередині тісно з'єднаної групи, гострота суперечки часто багато в чому переходить межі, що задаються предметом суперечки і безпосередніми інтересами сторін, тому що до них приєднується почуття, що конфлікт є справою не тільки конкретних учасників, але й групи як цілого.

Необхідно помітити, що згідно Зіммелю, під час конфлікту виникають правила, що регулюють протиборство і призводять до зм'якшення антагонізму і примиренню сторін, тобто "ворожість генерує звід законів і норм". Для того,

щоб суперництво було плідним, необхідно державне регулювання, наявність норм, що обмежують застосування сили [5, с. 138]. Регулювання конфліктів, на думку вченого, можливо шляхом їхньої заборони, обмеження, або, завдяки наявності загальних принципів, визнаних незалежно від спірних інтересів. У залежності від того, якими є припустимі масштаби і типи конфліктів, розрізняються і соціальні спільноти.

Особливу увагу Зіммель приділяє такому типові конфлікту, як конкуренція. Оскільки феномен конкуренції в історії України сприймався по різному та відігравав різну роль, то цікавим в теоретичному плані, уявляється розглядання конотації Зіммеля. Саме конкурентна боротьба, на його думку, є основним видом взаємодії у всіх сферах, уможлиблює пристосування елементів суспільства один до одного. Конкуренція замінює фізичне поневолення більш мирними засобами, що забезпечують підпорядкування одного суб'єкта іншим. Зіммель підкреслює, що особливо цікавим із соціологічної точки зору, є те, що боротьба тут непрозора та спрямована на об'єктивну мету. На відміну від інших видів боротьби, конкуренція не проходить у формі наступу і відступів, тому що супротивники не володіють об'єктом конфлікту. З іншого боку, якщо супротивникові нанесений безпосередній збиток або він усунутий зі шляху, то конкуренція вичерпується [6, с. 592]. Тому конкуренція є таким видом боротьби, в

якої усунення супротивника само по собі не є перемогою.

Зіммель виокремлює два типи конкуренції. Перший тип характеризує ситуацію, при якій усунення конкурента є необхідним завданням, однак його усунення, на думку вченого, ще не означає досягнення мети боротьби. У даному випадку, фінал боротьби не реалізує її мету, що відбувається у випадку, коли боротьба мотивована гнівом, помстою або самоцінністю перемоги як такої. Наприклад, комерсант, додаючи зусилля до усунення конкурента, нічого не виграє, якщо його власний товар не користується попитом.

При другому типі конкуренції кожний претендент прагне до максимального результату реалізації мети, не застосовуючи силу стосовно супротивника. Боротьба ведеться таким чином, якби у світі не існував супротивник, а тільки лише обрана мета. Наприклад, спортсмен, бігун, який додає зусилля тільки для максимального збільшення своєї швидкості, торговець, який регулює ціну товару для одержання найбільшого прибутку.

Аналізуючи "плюси і мінуси" конкуренції, Зіммель відзначає, що в результаті конкуренції елементи суспільства працюють один проти одного замість того, щоб працювати разом, що в конкурентній боротьбі розтрачуються сили, що могли б бути використані для продуктивної роботи, існуючі цінності гинуть невикористаними і ненагородженими в тому випадку, якщо з ними

конкурують цінності, що більш затребувані у суспільстві.

Серед безсумнівних заслуг конкуренції Зіммель виділяє її інтегративне значення задля суспільства. Конкуренція сприяє з'ясуванню учасниками своїх слабких і сильних сторін, ефективному виконанню функцій, пристосуванню до зміни цінностей у суспільстві. Ворожа напруженість стосовно конкурентів розвиває у комерсантів, журналістів, художників тощо здатність передбачати майбутні зміни смаків, моди й інтересів у публіки. Необхідно помітити, як відзначав Зіммель, що соціальні структури розрізняються за масштабами і видами конкуренції в залежності від того, наскільки вони обмежують або забороняють її.

Одним з складових компонентів зіммелівської структурованої моделі конфлікту є його фінальна частина, з найскладнішою і по цей день проблемою розв'язання конфліктів, яка також отримала гідне місце в концепції соціолога. У контексті його концепції, безконфліктних суспільств не існує в принципі, оскільки непереборним є вихідний конфлікт між індивідом та суспільством [7, с. 89].

Соціальне життя являє собою певні цикли прагнення до миру й агресивності, певні ритми зміни конфліктів і примирень таким чином, що в кожному мирному стані формуються умови для майбутньої боротьби, а в кожній боротьбі – для майбутнього миру. Що стосується антагонізму, то, на думку вченого, він витікає безпосередньо з

ділових відносин усередині миру, напроти, мир не виникає безпосередньо в суперечці. Рушійними мотивами прагнення до миру вчений називає виснаження сил і відволікання інтересу суперечки на більш важливий предмет. Однак, основним мотивом завершення конфлікту, у зіммелівській інтерпретації, усе-таки залишається потреба у мирі, що не залежна ні від результатів конфронтації, ні від шансів на майбутню перемогу. Ця потреба, яка властива людям так само, як агресивність, на визначеному етапі переважає прагнення до перемоги.

Найбільш розповсюдженими способами завершення конфліктів вчений називає наступні: перемога однієї зі сторін і поразка іншої, примирення і компроміс. Однак, конфлікт може тривати нескінченно, продовжуючись, мовби за інерцією, після того як усунуто його об'єктивне підґрунтя. Причину цього явища можна побачити в тому, що почуття є більш консервативним елементом, ніж розум.

Враховуючи особливу значимість проблеми, розглянемо докладніше форми завершення конфліктів. Перемога, на думку теоретика, є найбільш простим та, у той же час, найрадикальнішим способом переходу від боротьби до миру. У центрі уваги Зіммеля знаходяться ті варіації переможного результату конфлікту, що з'явилися наслідком не тільки переваги однієї зі сторін, але і хоча б деякого усвідомлення безсилля, смиренності з перемогою супротивника іншою

сторонаю, причому ще до того, як були вичерпані її сили і результат боротьби став очевидним. Цей феномен пояснюється вченим впливом аскетичної традиції, прагненням до самосмиренності (однак недостатньо сильним для того, щоб взагалі відмовитися від боротьби); врахуванням не тільки своїх сильних, але і слабких місць; відчуттям остраху демонстрації власної поразки. Таким чином, для Зіммеля добровільне визнання себе переможеним є доказом саме сили суб'єкта, "подарунком переможцеві". Тому нерідко в міжособистісних конфліктах вчинки сторони, що програє, ще до фактичної перемоги останньої, можуть бути сприйняті сильнішою сторонаю як образа, як своєрідна недооцінка її сили.

В контексті багатовікових зусиль передової частини людства по подоланню військових, силових зіткнень, актуальною є аналізована Зіммеlem наступна форма завершення конфлікту – компроміс. Вчений високо оцінював значення компромісів у житті соціуму і підкреслював, що компроміс, що досягається шляхом обміну, належачи до повсякденної та природної життєвої техніки, є одним з найбільших винаходів людства [8, с. 93]. Соціолог підкреслює, що кожний обмін припускає об'єктивний характер інтересів і цінностей. У цьому контексті всякий обмін речами, товарами є компромісом, що дозволяє зменшити витрати, уникнути боротьби або закінчити її раніше, ніж результат визначить силовий потенціал.

Чи є компроміс універсальним у розумінні Зіммеля? На це питання соціолог дає негативну відповідь. Така форма завершення конфлікту, на думку вченого, можлива лише в тих випадках, коли боротьба ведеться за об'єкти, вартість яких можна обчислити та можлива їхня еквівалентна заміна або компенсація. Необхідно помітити, що ідея еквівалентної заміни з метою додання гнучкості конфліктові, у більш пізні періоди широко розповсюдилася у дослідженнях з конфліктологічної проблематики.

Однак, компроміс у зіммелівському розумінні, можливий і в боротьбі за предмети, які неподільні в тому випадку, якщо вони замінні. Такого роду компромісні ситуації коливаються в межах між випадками чистої норовливості, коли найбільш раціональні і щедрі пропозиції рішення, заради яких учасник конфлікту міг би і відмовитися від предмета боротьби, відкидаються тільки тому, що вони зроблені протилежною сторонаю і випадками, коли сторона добровільно уступає предмет конфлікту іншій стороні і погоджується на компенсацію, що заміщає здатність якої залишається загадкою для зовнішнього спостерігача.

У яких же випадках, на думку Зіммеля, результат протистояння у формі компромісу є проблематичним? Очевидно, мова йде про ті випадки, коли задовільний результат розподілу між сторонами малоімовірний. Наприклад, між суперниками за увагу жінки, у

випадку, якщо мотивами боротьби є ненависть і намагання помсти тощо.

Примирення, на відміну від компромісу, характеризується вченим як суб'єктивна форма завершення конфлікту, при якій існує первісна настанова на закінчення боротьби, незалежно від об'єктивних умов, що є причиною, а не наслідком компромісу або якого-небудь іншого способу врегулювання суперечки. Ірраціональні тенденції примирення виявляються тоді, на думку Зіммеля, коли суперечка закінчується інакше, ніж це впливає зі співвідношення сил. Таким чином, згідно вченому, основна роль у динаміці конфлікту належить готовності або неготовності сторін продовжувати боротьбу. Плідною представляється думка соціолога про те, що конфлікт, незалежно від конкретної форми його завершення, закінчується тоді, коли один з його учасників в односторонньому порядку відмовляється від своїх первісних вимог. Очевидно, що тільки такий перегляд вимог гарантує повне припинення протиборства. В іншому випадку конфлікт, що закінчився, може непередбачено виникнути знову. У контексті Зіммеля, конфлікт можна вважати завершеним на той час, поки одна зі сторін готова відмовитися від своїх первісних вимог і змиритися з поразкою.

Ідеї Зіммеля мали величезний вплив на весь наступний розвиток соціологічної думки, в тому числі конфліктологічної. Його концепція заклала підвалини для концепцій

розуміння й ідеальних типів М.Вебера. Безсумнівно, ідеї Зіммеля внесли свій внесок також у формування сучасних теорій комунікації Ю.Габермаса і самореференції Н.Лумана. Зіммель показує, як "перемелювання" більш глибоких шарів індивідуального існування у вартісному млинні перерізає історичні корені соціальної плоти і втягує "сік життя" у позбавлений речовинності потік обміну, перетворюючи його в чисто енергетичне поле символічних тілесних взаємодій. Саму взаємодію Зіммель розглядає як таку, що обумовлена зв'язком із індивідуальними інтенціями і мотиваціями суб'єктів дій .

ЛІТЕРАТУРА

1. Ионин Л.Г. Георг Зиммель – социолог (Критический очерк). – М.: Наука, 1981. – 127 с.
2. Магала С. Зиммель // Современные западные исследования социологической классики: Вып.1. Георг Зиммель (1858-1918).Реф.сб. – М.: ИНИОН, 1992. – С.14–22.
3. Коузер Л. Основы конфликтологии: Учеб. пособие: Пер. с англ. – СПб.: Светлячок, 1999. – 192 с.
4. Simmel G. Soziologie Untersuchungen uber die Formen der Vergesellschaftung. – Leipzig, 1908.
5. Тернер Дж. Структура социологической теории: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985. – 470 с.
6. Филиппов А.Ф. Обоснование теоретической социологии: Введение в концепцию Георга Зиммеля // Георг Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – Т. 2. – С. 569–600.
7. Огане Т. Социология на рубеже веков: Георг Зиммель // Социологический журнал. – 1994. – №2. – С. 82–91.
8. Левин Д. Некоторые ключевые проблемы в работах Зиммеля // Социологический журнал. – 1994. – №2. – С. 91–102.